

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.013

БУТКОВСЬКА Н.Ю.

ПРОЯВ ЕТНІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В МЕЖАХ КІЛЬКОХ ПОКОЛІНЬ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснено спробу розглянути поняття “покоління” ключовим у дослідженні соціального просування етнічної спільноти на основі узагальнень окремих переміщень її представників у межах кількох поколінь однієї родини. Емпіричне дослідження дало змогу виявити значний вплив на міжпоколінну динаміку членів польської спільноти Житомирської області такого чинника як етнічність.

Ключові слова: етнічна спільнота, етнічна нерівність, покоління, міжпоколінна динаміка, етнічність.

З початку ХХ ст., а особливо з його другої половини, науковці відзначають посилення впливу етнічного чинника на процеси суспільного розвитку в багатоетнічних спільнотах сучасного світу. Зокрема, слід відзначити значний вплив етнічної нерівності на загострення соціальних проблем та посилення конфліктності в розвитку сучасних суспільств, що підтверджує **актуальність** представленої проблематики. Серед підходів, що дають можливість фіксувати прояви етнічної нерівності, слід виокремити дослідження міжпоколінної динаміки етнічної спільноти. Дослідження міжпоколінної динаміки етнічної спільноти дає можливість відстежити як рівень її мобільності в економічному, політичному та соціальному просторах, так і культурну передачу етнічної нерівності. Тобто покоління виступає соціальною змінною етнічної нерівності.

Постановка проблеми. Полісемантичність терміна “покоління” сприяла його поширеності в різноманітних дискурсах. Від стереотипів побутової свідомості типу “покоління – це батьки і діти” й публіцистичних метафор на кшталт “героїчне чи пропаще покоління” до його наукових інтерпретацій. Проблематика поколінь є міждисциплінарною, а міжпоколінні відносини – предметом дослідження генеології, демографії, історії, етнографії, літератури, тощо. Спроби концептуалізації феномену покоління знаходимо в межах філософії та соціогуманітарних наук у цілому. Зокрема, в антропологічних розвідках М. Мід розвиток міжпоколінних відносин ставить у пряму залежність від домінуючого типу культури (постфігуративна, кофігуративна, префігуративна) [4]. В межах

філософії історії Х. Ортегою-і-Гассетом створена концепція покоління як суб'єкта історичного розвитку. Розглядаючи покоління як спільноту однолітків, що співіснують у певному часі, дослідник зазначає, що у кожного покоління є своє покликання, а тому кожне покоління має виконати покладену на нього історичну місію [5]. Сучасний американський соціолог Р. Інглхарт вважає, що модернізація суспільства має поколінний характер, оскільки на зміну поколінням, що більшою мірою орієнтовані на матеріалістичні цінності (економічна і фізична безпека) приходять покоління, для яких цінністю є самореалізація та якість життя, які він називає постматеріалістичними. На думку дослідника, та обставина, що молодому поколінню більшою мірою властиві постматеріалістичні цінності, є не характеристикою віку, а стійкою властивістю покоління, яка зумовлена освітою [1].

Велику роль у розробці поколінневої проблематики в межах соціологічної науки зіграв німецький дослідник К. Мангейм. У своїй праці "Проблема поколінь" він зазначає, що ідея покоління ґрунтується на біологічному циклі народження і смерті, а соціологічною ця проблема стає внаслідок набуття цими біологічними чинниками соціальної значущості [3, с. 19]. Дослідник здійснив перше ґрунтовне дослідження соціального феномену покоління, яке сприяло створенню загальної картини явища. Констатуючи відсутність єдиного підходу до дослідження проблеми поколінь, К. Мангейм пропонує зробити соціологію, зокрема формальну соціологію, координаційним центром, який здатен об'єднати результати всіх попередніх досліджень, які стосуються окресленої проблематики або розглядають окремі її аспекти [3, с. 19].

Як стверджують фахівці, в межах соціології існують найвагоміші напрацювання стосовно проблематики поколінь. Серед них слід виокремити: проблеми поколінної єдності та адаптації кожного покоління до нового соціокультурного середовища, нерівномірність у розвитку, наступність і конфліктність поколінь; особливості міжпоколінної трансмісії культури; статусні позиції різних поколінь в соціальній структурі суспільства тощо [2, с. 6]. Та не зважаючи на значні досягнення в розробці поколінневої проблематики, слід відзначити, що знання стосовно покоління в межах соціології має фрагментарний характер, що створює **проблему** як стосовно невизначеності самого поняття, так і, зокрема, проявів нерівності в межах кількох поколінь та проявів етнічної нерівності в межах кількох поколінь. А тому нашою **метою** є дослідити прояви етнічної нерівності в межах кількох поколінь польської спільноти Житомирської області. **Об'єкт** дослідження – етнічна нерівність, **предмет** – етнічна нерівність у межах кількох поколінь.

Ми використовуємо поняття "покоління" як ключове в дослідженні проявів етнічної нерівності між поколіннями польської спільноти Житомирської області. Покоління в соціологічному розумінні – це генерація в сім'ї: дід, батько, син, які розглядаються як представники старшого, середнього і молодшого поколінь по прямій низхідній лінії. В

цьому випадку поняття “покоління” не має прямого зв’язку з поняттям віку. Окрім того, існують ще напрями теоретичного аналізу поняття “покоління”, в межах якого воно розглядається як соціально-історичне явище. Перший напрям пов’язаний з позитивістською орієнтацією в соціальних науках, в контексті якої досліджуються структурні аспекти поколінної спільноти і терміну “покоління” надається просторово-хронологічна певність. Другий напрям пов’язаний з феноменологічним та постструктуралістським напрямом, які підкреслюють фактори внутрішньої духовної єдності поколінь, спільність ідей та діяльності. У першому випадку предметом дослідження є фактори, які детермінують поколінну спільноту, у другому – покоління виступає як динамічний зв’язок, суб’єкт історичної творчості [6, с. 749]. Беручи до уваги другий напрям, в нашому дослідженні покоління виступає як аналітичний зв’язок між соціальними контекстами та соціальними процесами.

Поняття “покоління” (в межах окремої сім’ї), як правило, включало три компоненти: перше покоління (дідусі і бабусі), друге покоління (батьки) і третє покоління (діти). Інколи ланцюг розширювався до гілки з чотирьох – п’яти елементів: прабабусі-прадідусі для покоління “діти” та прабабусі-прадідусі для покоління “батьки”. Аналізу піддавались результати опитувань представників лише двох поколінь кожної родини, однак у дослідженні використовується матеріал стосовно ще двох поколінь, представлений спогадами респондентів. У зв’язку з цим для порівняння було умовно виділено п’ять поколінь: 0-ве покоління: прадідусі-прабабусі для покоління “батьки” (1880–1905 рр.) – дореволюційне; 1-ше покоління: прадідусі-прабабусі для покоління “діти” (1905–1930 рр.) – довоєнне; 2-ге покоління: дідусі-бабусі (1930–1955 рр.) – “діти війни”; 3-тє покоління: батьки (1955–1980 рр.) – післявоєнне; 4-тє покоління: діти (1980–2005 рр.) – сучасне. Кожне з поколінь одержало умовну назву, яка є символом соціального контексту, в якому воно жило. Слід відзначити, що траплялись випадки, коли між поколіннями батьки-діти існувала надто велика різниця у віці, що викликало необхідність відносити їх не до таких, що послідовно йдуть одне за одним, а до таких, що розділяють спільний соціальний контекст. Основним методом збору первинної інформації було напівструктуроване глибинне інтерв’ю, для проведення якого методом “ланцюгової вибірки” було відібрано 16 пар респондентів, котрі представляли два різні покоління однієї родини. В опитуванні взяли участь: представники 1-го покоління – 2 особи; 2-го покоління – 8 осіб, 3-го покоління – 11 осіб, 4-го покоління – 11 осіб.

Застосування мікропідходу дало змогу розглядати соціальне просування поколінь через переміщення індивіда у площині однієї родини. Узагальнення прикладів окремих переміщень двох-трьох (у деяких випадках чотирьох-п’яти) представників однієї родини, що фіксувалось через міжпоколінну зміну позиції, котру вони займали порівняно зі своїми попередниками за такими показниками, як: рівень освіти, професійний рівень та рівень життя, фактично давало підстави робити висновки

стосовно соціального просування поколінь та фіксувати прояви етнічної нерівності між ними.

Якщо охарактеризувати зміни в освіті, то більшість опитаних, які представляли дореволюційне та довоєнне покоління, мали середню або нижче середньої (кілька класів) освіти, а то й зовсім були неписьменними. З шести респондентів дореволюційного покоління та 16 довоєнного 9 осіб мали початкову освіту, 8 осіб не вміли читати. Оскільки серед переселенців, які становили останню хвилю міграції поляків в Україну, переважали селяни та збідніла шляхта, а освіта на той час була досить “дорогим” вкладенням, то й здобути її поляки практично не могли, так само як і більшість українців. Окрім того, шкіл на селі в той час майже не було, переважало домашнє навчання. Респонденти пригадують, що взимку дітей збирали по хатах, навчання проводили вчителі, яких привозили з міста, а то й просто люди, які хоч трохи вміли читати. Лише двоє представників першого покоління мали вищу освіту, вони були нащадками заможних родин. Суттєвою перешкодою для здобуття освіти представниками дореволюційного та довоєнного поколінь були наслідки репресій, голодомору та примусового виселення. Ці чинники катастрофічно вплинули на економічний ресурс родини і в цьому контексті етнічний чинник стримував можливості до соціального просування окремих її представників. Проте, не дивлячись на різноманітні труднощі та перешкоди, в сім'ях, де існував певний рівень освіти, він, як правило, не знижувався, що дає підстави говорити про те, що освітній статус залежить від традицій, які існують на рівні окремо взятої родини.

Вже для другого покоління перетворення, які відбулися в радянські часи, дали змогу здобути середню освіту всім опитаним. З 13 респондентів сім осіб здобули вищу, чотири особи – середню спеціальну, дві особи – середню освіту. У цілому стосовно такого показника, як освіта, загальні тенденції, які характерні для радянських часів стосовно всього населення, знайшли своє відображення і для членів польської спільноти. Освіта була обов'язковою, і особливо для такого класу, як робітничий, існували всілякі можливості. Поляки ж переважно асимілювалися (про що говорить втрата рідної мови для більшості, польською розмовляли лише представники перших двох поколінь, для решти вона практикувалася переважно для читання молитов), що, безумовно, не виділяло їх із загальної “маси” і відкривало однакові можливості для здобуття відповідної освіти. Серед представників третього та четвертого поколінь кількість респондентів, що здобули вищу, середню спеціальну, середню освіту не зменшувалась, хоча респондентами неодноразово зазначалось, що здобути освіту сьогодні значно складніше, ніж це було за радянських часів. Варто підкреслити престижність освіти для членів спільноти, використання будь-яких можливостей для її здобуття, зокрема, навчання в Польщі.

Загалом, позитивна динаміка освітнього статусу членів спільноти вплинула і на динаміку їх позицій у професійній сфері. В 14 родин із 16 простежується різка зміна професійних позицій серед представників

другого покоління на більш перстижні. Якщо представники дореволюційного та довоєнного покоління майже всі були селянами, що виконували некваліфіковану та низькокваліфіковану роботу, яка не потребувала особливої підготовки та навчання, то серед представників другого покоління є військові, лікарі, вчителі, художник, викладачі ВНЗ тощо. Лише у двох родинах зафіксована низхідна мобільність професійного статусу. В цих родинах високі професійні позиції представників першого покоління, які належали до заможних родин та високостатусних на той час, були втрачені наступними – другим та третім поколіннями. Висхідна професійна мобільність представників другого покоління пов'язана була зі змінами поселенської структури країни. Процеси урбанізації особливо сприятливими були для членів польської спільноти, адже більшість їх була локалізована в селах. Оволодіння престижними професіями стало вагомим ресурсом для соціального просування членів спільноти. Отже, в професійній динаміці простежуються такі тенденції: перша – пряме зростання позицій у професійній сфері для соціальних низів суспільства (селянство, робітники); друга – зворотня, негативна динаміка соціальних верхів, які через репресії, соціальну та політичну ізоляцію втратили свої високі позиції, що вплинуло на зниження професійних позицій їх нащадків. Оскільки в нашому дослідженні низхідна мобільність була характерна лише для двох родин, а для решти 12 родин вона була висхідною, та для двох родин визначалась як горизонтальна. У цілому, спостерігається тенденція щодо позитивної динаміки польської спільноти у професійній сфері.

Щодо рівня життя, то більшість респондентів однозначно відзначили вищий рівень життя представників “дореволюційного” покоління, ніж “довоєнного”. Зазначали, що жили “нормально”, мали все необхідне, деякі відзначили значний рівень заможності: мали власні будинки, тримали прислугу, використовували у своїх домогосподарствах найману працю. Проте переважають характеристики власної заможності як такої, що досягалась завдяки тяжкій праці всіх членів родини, включаючи дітей. Широке залучення дитячої праці притаманне і для наступних двох поколінь – довоєнного й того, чиє дитинство припало на роки війни. Досить часто діти не навчались не лише через відсутність шкіл на той час у селах, а й через низький економічний рівень родин та неусвідомлення цією соціальною групою значення освіти для подальшого життя своїх дітей. Респонденти згадують своє дитинство як голодне, безрадісне: цукор здавався розкішшю, ніхто не зміг пригадати іграшки, якими гралися, традиції святкування днів народження дітей у родинах тощо.

Значне зниження рівня життя першого покоління пов'язане з процесами колективізації та розкуркулення. Більшість респондентів оцінила життя першого покоління як “каторжний труд”, “складне й більш голодне”, “важка фізична праця”, “голод”. Намагання радянської влади знищити соціальну диференціацію на селі підірвало економічний ресурс

селянської верстви всієї країни, однак наше дослідження підтверджує висновки істориків, що особливо жорстоко ці перетворення відбувались у “національних районах”. Влада намагалася не лише знищити власника, а й господаря, який був в опозиції до нової форми господарювання. Це був спосіб розправитися з тими, хто не був лояльним до влади та чинив їй опір. Закорінення поляків на власності і вміння господарювати (в дореволюційний період поляків запрошували селитись на неродючих та запущених землях з розрахунку на те, що переселенці своєю працею приведуть їх до цивілізованого стану) привело до того, що цю етнічну групу відносили до “шкідницьких націй”. Усі опитані відзначили, що члени їх родин зазнали участі “розкуркулених” і виселення до Донбасу, Сибіру та Казахстану, хоча більшість із них не належала до заможної верстви. У спогадах респондентів переважають розповіді про жахливі умови переселень: сім’ї виселялись без будь-яких пояснень та попередньої підготовки (як правило, вночі), в дорозі люди гинули, особливо діти. Вивезені в степ на необжиті землі, вони були кинуті напризволяще без створення елементарних умов для життя: забезпечення житлом, їжею, надання медичної допомоги тощо. Жахливість ситуації підтверджує емоційний стан респондентів. Усі опитувані згадували життя своїх батьків та дідів зі сльозами на очах та характерним коментарем: “Як би не віра – не вижили б!”. На зрілий період життя цього покоління припали ще й такі випробовування, як політичні репресії, голод та війна. Зрозуміло, що після таких “катаклізмів” поновити матеріальний стан родини було дуже важко або просто не можливо. Більшість представників другого покоління, оцінюючи рівень життя своїх батьків, висловились досить образно: “Набідувались, що й нам хватило!”. Проте частина опитаних вказувала на вищий рівень життя своїх батьків до війни, ніж після. Як засвідчив аналіз, така оцінка життя своїх попередників була дана тими респондентами, батьки (діди) яких були дисперсно розселені в містах та селах. Це ще раз засвідчує цілеспрямовані дії влади на фізичне винищення поляків Житомирської області, які компактно проживали в межах польського національного району імені Мархлевського, що існував до 1935 р.

Післявоєнний період життя другого покоління характеризується зростанням матеріального добробуту родин, хоча й дуже повільним. Відповіді респондентів можна згрупувати таким чином: частина відзначає, “що розкоші не було, тяжко працювали – то й мали”, “нелегко, але кінці з кінцями зводили”, “коли батька не було – бідували”, “обмежували себе в усьому”. Друга частина респондентів говорить про значно кращий рівень життя до війни, ніж після: “до війни жили краще, а після війни – сплошна біднота!”. В ході дослідження виявилось, що заможнішими були родини, які проживали в містах, або ті, які проживали в селі та мали родинну традицію тримати підсобне господарство (наприклад, пасіку). Отже, на той час рівень життя залежав від одержаної кваліфікації, визначався рівнем здобутої освіти або отриманням додаткових доходів, крім основного місця роботи.

Рівень життя радянського періоду слугує зразком для порівняння для двох наступних поколінь: стабільність, піклування держави (безкоштовне забезпечення житлом, здобуття освіти, надання медичної допомоги), забезпечення роботою, ширші можливості для відпочинку та розвитку своїх здібностей, упевненість у завтрашньому дні тощо. Більшість респондентів відзначають такі характерні особливості того періоду, як: “наявність заощаджень при значній економії”, “невисокі зарплати, проте більша купівельна спроможність”, “можливість для кожного будинок збудувати та допомогти дітям”, “могли працювати там, де найбільш подобається”, “могли на щось розраховувати та планувати”. Відповіді стосовно сьогоденного соціального самопочуття респондентів, які належать до різних поколінь (четвертого, третього, другого), вирізняються різним рівнем однастайності. Майже однаково оцінили свій рівень життя як “середній” представники четвертого покоління, лише декілька респондентів визначили його як “низький” з огляду на складність здобуття бажаного рівня освіти. Більшість представників третього покоління зазначає, що “живемо, як всі прості люди” і вказують на відносність свого становища: “якщо відносно бізнесменів, то низьке, а якщо їх не брати до уваги, то, мабуть, дотягую до середнього”. Значний вплив на невизначеність свого становища представниками цього покоління має і переоцінка цінностей: “мої батьки мали по п’ять тисяч на книжці, але я живу краще, хоч нічого не склала”, “батьки вважали себе більш заможними, хоча не мали й телевізора”, “їх вважали заможними, бо вони мали будинок, три корови, а я не маю всього цього, живу в однокімнатній квартирі, але не вважаю себе бідним”, “жити добре – це не означає добре їсти!” тощо.

Представники другого покоління однозначно визначають своє становище як “погане” та “дуже погане”: низький прожитковий мінімум, зрівнялівка у виплаті пенсій, втрата заощаджень, моральне розчарування на схилі літ несправедливістю поціновування своєї самовідданої праці на благо держави. Лише поодинокі респонденти, що презентують це покоління, визначили свій економічний рівень достатнім або добрим. Серед них переважно ті, хто має вищий рівень пенсій (військові, держслужбовці), та працюючі пенсіонери.

Досить часто на прохання визначити свій рівень життя респонденти перепитували: “Матеріально, чи духовно?”. У відповідь звучало: “Як всі, але духовно – краще!”, “Я багата духовно, бо у мене є віра!”, “Не все багатство в грошах” тощо. Тобто суб’єктивна оцінка свого соціального становища визначалась більшістю респондентів не лише на основі матеріальних критеріїв. Відчуття духовного розкріпачення членів спільноти (свобода ідентифікації, віросповідання, налагодження родинних зв’язків) вийшло на передній план для більшості з них. Відкриття культурних центрів, створення наукового товариства, діяльність курсів з вивчення польської мови, започаткування друкованих видань та телевізійних передач польською мовою сприяло не лише забезпеченню

духовних потреб членів спільноти, а й вирішенню проблем з трудовлаштування у скрутний економічний період (фінансування державними та приватними організаціями Польщі). Основна маса представників четвертого покоління (молодь до 30 років) відзначила, що навчаються або прагнуть здобути освіту в Польщі не лише через її доступність (уряд Польщі встановив стипендії для навчання поляків зі Сходу), а через переконаність у вищому її рівні та відсутності корупції.

Висновки. Отже, проведене нами емпіричне дослідження дало змогу зафіксувати прояви міжпоколінної нерівності представників польської спільноти Житомирської області стосовно рівня освіти, професійного рівня та рівня життя. Введення до наукового аналізу поняття “покоління” дало можливість розглядати соціальне просування поколінь на основі узагальнення прикладів окремих переміщень представників досліджуваної спільноти в межах кількох поколінь однієї родини. Такий підхід сприяв виявленню позитивної динаміки спільноти в освітній та професійній сферах. Позитивну динаміку в професійній сфері ми відзначаємо виходячи з релятивістського підходу: такі професії, як вчитель, інженер, військовий, лікар, були найбільш престижними в радянський період, а оволодіння ними передбачало наявність у членів спільноти вищої освіти, тому й їх вивчення розглядається як висхідна мобільність.

Процеси асиміляції, що характерні для польської спільноти, сприяли тому, що її представники майже не вирізнялись з-поміж етнічної більшості, що ставило їх у рівні умови з більшістю – українцями – у здобутті освіти, а відповідно, і в оволодінні бажаною професією. Застосування мікропідходу та якісних методів дослідження дало змогу встановити, що етнічність виступає соціальним ресурсом, який справляє вплив на соціальне просування поколінь, а отже, і на динаміку соціального статусу етнічної спільноти в цілому.

Список використаної літератури

1. Инглхард Р. Посмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхард // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
2. Козлов С. Социология поколений / С. Козлов // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 30. – С. 5–6.
3. Мангейм К. Проблема поколений / К. Мангейм // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 30. – С. 7–47.
4. Мид М. Культура и мир детства: избранные произведения / М. Мид ; [пер. с англ. Ю.А. Асеева]. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Тема нашего времени // Что такое философия? / Х. Ортега-и-Гассет ; [пер. с исп. А.Б. Зыкова]. – М., 1991. – С. 3–51.
6. Социология : энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин и др.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

Бутковская Н.Ю. Проявление этнического неравенства в пределах нескольких поколений (на примере поляков Житомирской области)

В статье сделана попытка рассмотреть понятие “поколение” как ключевое в исследовании социального продвижения этнической общности

на основе обобщения отдельных перемещений ее представителей в пределах нескольких поколений одной семьи. Эмпирическое исследование позволило выявить значительное влияние на межпоколенную динамику поляков Житомирской области такого фактора, как этничность.

Ключевые слова: *этническая общность, этническое неравенство, поколение, межпоколенная динамика, этничность.*

Butkovska N. Manifestation of Ethnic Unequality Within a Few Generations (on the Example of the Poles of Zhytomur Region)

The article makes an attempt to consider the notion “generation” as a key one in the research of a social ethnic community moving on the basis of generalization of separate shifts of its representatives within a few generations of one family. The empiric research of the dynamics of Polish community social status in Zhytomyr oblast has allowed to identify a considerable influence of such factor as ethnicity on the intergeneration dynamics of the community members.

Key words: *ethnic community, ethnic inequality, generation, intergeneration dynamics, ethnicity.*

Надійшла в редакцію 5 серпня 2011 року